

До спеціалізованої вченої ради ДФ 26.007.020
у Національній академії внутрішніх справ МВС України

ВІДГУК

**опонента доктора юридичних наук, професора, член-кореспондента
Національної академії правових наук України Боднар Тетяни
Валеріївни на дисертацію Кличкова Андрія Олексійовича «Підстави і
цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою
та оголошення її померлою в Україні», подану на здобуття наукового
ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань
08 «Право»**

Актуальність теми дисертації. Пріоритетним напрямом реформування системи цивільного законодавства у сучасних умовах є його адаптація до сучасних реалій суспільного життя. З цієї точки зору фундаментальне значення для теорії та практики правозастосування має право особи на реалізацію гарантованих можливостей і виконання встановлених обов'язків, як одне з основоположних прав людини у демократичній, правовій державі. З цим пов'язані, зокрема, правові відносини, які виникають у процесі визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення фізичної особи померлою. Наразі склалася ситуація, за якої положень відповідних статей Цивільного кодексу України виявилось недостатньо для розв'язання реальних практичних проблем, а застосування відповідних способів без їх належної регламентації створює ризики зіштовхнутися з юрисдикційними перепонами.

Дисертаційна робота Кличкова А.О. присвячена дослідженню підстав і цивільно-правових наслідків визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення фізичної особи померлою.

Не можна не відзначити специфіку цієї роботи, яка полягає у зверненні автора до розгляду передумов та підстав застосування цих субінститутів

інституту фізичної особи. Дисертант звертає увагу на неоднозначне ставлення до досліджуваних субінститутів у міжнародно-правовій спільноті і зарубіжних правових системах світу, що зумовлено історичними особливостями розвитку цивільного законодавства і різними підходами до пріоритетів правового регулювання в частині інтересів зниклої фізичної особи і її правонаступників. Актуальність дисертаційної роботи Кличкова А.О. зумовлена також потребою в глибокому осмисленні і теоретичному обґрунтуванні змін, внесених до ЦК України, пов'язаних, зокрема з прийняттям Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти», які до цього не були предметом спеціального дослідження.

На відміну від інших дослідників дисертант слушно виокремлює у предметі дослідження цивільно-правовий механізм визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення фізичної особи померлою і цивільно-правові наслідки його реалізації. Дисертант належним чином розкриває у роботі специфіку застосування підінститутів визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення фізичної особи померлою в судовій та нотаріальній практиці.

Викладене дає підстави для твердження, що обрана Кличковим А.О. тема дисертації має важливе теоретичне та прикладне значення, що підтверджує належний рівень актуальності.

Кличков А.О., під час дослідження не тільки виявляє і формулює низку теоретичних і практичних проблем, що стосуються цивільно-правових наслідків визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення фізичної особи померлою. Він також висловлює особисту оригінальну позицію щодо вирішення більшості виявлених проблем, для чого докладно аналізує комплексну проблему здатності правової системи України ефективно забезпечити на нинішньому етапі розвитку суспільства процесуальний порядок розгляду цивільних справ, які стосуються визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою.

Дисертаційна робота Кличкова А.О. – це комплексне дослідження, яке

присвячене з'ясуванню правової природи субінститутів визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення фізичної особи померлою, а також наслідкам появи останньої.

Грунтовний науковий аналіз проблеми за такою тематикою, в такому обсязі і в такому контексті, як він представлений в дисертації Кличкова А.О., видається не лише актуальним, але і своєчасним, особливо враховуючи останні соціальні та політичні зміни в країні. Саме у період реформування цивільного законодавства досить слушною є представлена дисертантом наукова концепція цілісного бачення цивільно-правових наслідків визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення фізичної особи померлою.

Дисертаційне дослідження виконано з урахуванням основних положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності правоохоронних органів України на період 2015–2019 рр., затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015 – 2019 роки.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність.

Ознайомлення з дисертацією Кличкова А.О. дозволяє зробити висновок про самостійний характер роботи, ґрунтовну методологічну базу, використану під час дослідження та відповідність вимогам, які ставляться до такого роду досліджень.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертації, забезпечується використанням в роботі значного обсягу наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Положення дисертації базуються на узагальненнях результатів та

розробок в галузі цивільного права і формуються на закономірностях подальшого розвитку нормативно-правової бази у цій сфері.

Відповідно до мети дисертації визначені завдання та методологічна основа роботи. Аналіз завдань дослідження свідчить про важливу роль, яку відіграє ця наукова робота для практичного застосування теоретичних висновків здобувача. Високому ступеню наукової обґрунтованості і достовірності результатів наукового дослідження сприяє конструктивне використання дисертантом загальнонаукових і спеціальних методів пізнання (аналізу і синтезу, системного, системно-структурного, структурно-функціонального, історико-правового, інформаційного, порівняльно-ретроспективного методів тощо), а також діалектичного світорозуміння.

Слід зазначити, що наукове дослідження будується на системному підході до предмета дослідження, характеризується належним рівнем наукових узагальнень, що надає можливість розглянути тему у повному обсязі, запропонувати необхідний понятійний апарат, сформулювати відповідні науково-практичні рекомендації. Звертає на себе увагу також намагання дисертанта працювати на різних рівнях наукового дослідження – від фундаментального до науково-прикладного.

Наголошуючи на сучасності реалій з урахуванням реалізації соціально-політичних перетворень в нашій державі, Кличков А.О. робить слушний висновок щодо наявності низки невирішених матеріально-правових і процесуальних проблем в контексті цивільно-правових наслідків визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення фізичної особи померлою.

Більшість робіт з окресленої проблематики належним чином опрацьовані в дисертаційній роботі, або так чи інакше згадуються в роботі та наявні у списку використаних джерел.

Вважаю за необхідне зазначати, що дисертація Кличкова А.О. виконана на сучасному рівні з урахуванням доктрини цивільного та цивільного процесуального права, з елементами джерельної бази, що належить до сфери

сімейного та міжнародного приватного права, актуального вітчизняного та зарубіжного законодавства, судової та нотаріальної практики, а також міжнародного досвіду. Архітектура побудови дослідження забезпечує його науковий розвиток по мірі проведення наукового аналізу і своїм обсягом та характером порушених питань закладає передумови для подальших наукових досліджень у цій сфері.

Дослідження Кличкова Андрія Олексійовича є не лише черговим поштовхом для продовження і поглиблення наукових розробок конструкцій визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення фізичної особи померлою, але і закладає науковий фундамент для впровадження наукових розробок у правотворчий і правозастосовний процеси.

Матеріал дисертації за своїм змістом і висновками, перспективами подальшого дослідження проблем, які розглядаються в роботі, є важливим і вагомим для подальшого розвитку доктрин приватного права і цивільного процесуального права та удосконалення відповідних галузей національного законодавства.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів, повнота їх викладу в опублікованих працях.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертантом, загалом є аргументованими і переконливими. При їх обґрунтуванні використано широке коло вітчизняних та зарубіжних наукових джерел з загальної теорії права, цивільного, цивільного процесуального права, міжнародного приватного права, українське та зарубіжне законодавство.

При цьому слід зазначити, що наукові джерела використані здобувачем переважно критично – з належним аналізом, коректною полемікою та аргументацією власного підходу до тих чи інших положень, висновків чи пропозицій їх авторів, що свідчить про зрілість дослідника та його високу наукову культуру.

Найбільш вагомими новими науковими результатами дисертаційного дослідження можна вважати такі:

- запропоновано визначати правовий статус особи, зниклої безвісти, як наближений до безвісної відсутності, оскільки з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи безвісти та її розшук або за рішенням суду породжуються такі правові наслідки: цивільна правоздатність такої особи не зменшується; над майном і дітьми такої особи встановлюється опіка в порядку цивільного законодавства; сімейний стан такої особи до моменту розірвання шлюбу за заявою другого з подружжя внаслідок визнання особи безвісно відсутньою або до моменту оголошення такої особи померлою є незмінним; зберігаються трудові права й обов'язки до моменту набуття відповідним рішенням суду законної сили та отримання його роботодавцем;

- залежно від правових наслідків, що виникають унаслідок встановлення відповідного правового статусу, запропоновано осіб, місце проживання яких невідоме, а також щодо яких немає відомостей про місце їх перебування, поділяти за такими категоріями: особи, що зникли безвісти; особи, визнані безвісно відсутніми; особи, оголошені померлими;

- доведено, що сукупність цивільних прав, обов'язків та інтересів «особи, зниклої безвісти», «особи, зниклої безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом» та «особи, зниклої безвісти за особливих обставин» є цілком тотожною в контексті таких правових наслідків, як встановлення опіки над майном до ухвалення судом рішення про визнання особи безвісно відсутньою або ж їх припинення за недоцільністю в разі прийняття відповідних рішень уповноваженими органами з розшуку (обліку) осіб, зниклих безвісти, чи за власним бажанням заявників (заінтересованих осіб).

За темою дисертації Кличковим А.О. опубліковано 15 наукових праць, в яких результати дослідження викладені досить повно: чотири статті в наукових фахових виданнях України; дві статті – у міжнародних наукових фахових виданнях; дев'ять тез – у збірниках наукових праць і матеріалах конференцій; підрозділ у навчальному посібнику.

Значення результатів дослідження для науки і практики. Теоретичні та прикладні висновки і рекомендації дисертаційного дослідження використовуються та можуть бути використані у: *науково-дослідній роботі* – при здійсненні подальших наукових досліджень субінституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення фізичної особи померлою (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 6 вересня 2018 року); *законотворчій діяльності* – для удосконалення положень ЦК України та інших нормативно-правових актів з питань регулювання визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення фізичної особи померлою; *правозастосовній діяльності* – при розгляді судами справ щодо визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення фізичної особи померлою в порядку окремого провадження; *навчально-методичній роботі* – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право» та «Цивільне процесуальне право», розробленні підручників і навчальних посібників із цивільного та цивільно-процесуального права, а також навчально-методичних матеріалів (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 12 вересня 2018 року).

Оцінка ідентичності змісту анотації та основних положень дисертації. Аналіз змісту анотації та основних положень тексту дисертаційного дослідження Кличкова А.О. засвідчив їх повну ідентичність в частині формулювання мети, об'єкту, предмету, завдань, положень новизни, висновків до розділів та загальних висновків. Зміст анотації відтворює інформацію про методологію дослідження, аргументацію положень, основні ідеї тексту дисертації, які викладені стисло.

Анотація не містить інформації, яка була б відсутньою в дисертації. Дисертація та анотація оформлені відповідно до вимог чинного Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р.

№ 167 «Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії».

Положення та висновки дисертаційного дослідження належним чином обґрунтовані. Отримані автором дисертації результати є суттєвим внеском у подальший розвиток теорії цивільного права і практичного застосування положень цивільного законодавства.

Проведений аналіз дисертаційної роботи дає підстави стверджувати, що вона є завершеним самостійним науковим дослідженням, яке відповідає визначеній меті і вирішує конкретні поставлені наукові завдання, має істотне значення для вдосконалення законодавчої бази Української держави.

Відповідність змісту дисертації спеціальності, за якою вона подається до захисту. За змістом дисертаційна робота Кличкова О.А. на тему: «Підстави і цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні», подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії і відповідає спеціальності 081-Право.

Оцінка мови та стилю дисертації. Дисертація написана грамотною українською мовою, стиль подання матеріалу відповідає прийнятому в науковій літературі. Матеріал викладено формально-логічно, ведення дискусії відзначається виваженістю і коректністю, автор дотримується правил наукового етикету і при цьому аргументовано висловлює свою позицію.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Водночас дисертаційне дослідження Кличкова А.О. не позбавлено певних недоліків, окремі положення теми не знайшли належного обґрунтування, не з усіма положеннями роботи можна погодитись беззаперечно. Зокрема:

1. Видається необґрунтованим об'єднання здобувачем в одне ціле двох самостійних підінститутів (субінститутів) інституту фізичної особи – визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення фізичної особи померлою. На нашу думку, однакова процедура розгляду судом справ щодо

визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення фізичної особи померлою, встановлена ЦПК України, не спростовує твердження щодо різної правової природи цих субінститутів.

Крім роздільного (різними статтями ЦК України) правового регулювання відносин щодо визнання фізичної особи безвісно відсутньою (ст.ст. 43, 44, 45) і оголошення фізичної особи померлою (ст.ст. 46, 47, 48), ЦК України встановив різні правові наслідки (не вживаючи при цьому останній термін у разі визнання фізичної особи безвісно відсутньою): у першому випадку ці наслідки стосуються об'єкта цивільних прав – майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою (ст. 44 ЦК України), у другому – суб'єкта цивільних відносин (фізичної особи, оголошеної померлою), цивільна правоздатність якого припиняється (ч. 4. ст. 25 ЦК України).

Щоправда, один з правових наслідків у другому випадку теж стосується долі майна особи, визнаної померлою, проте тут йдеться не про опіку над майном, а про його успадкування спадкоємцями фізичної особи (ч. 2 ст. 47 ЦК України), відчуження за відплатним договором (ч. 3 ст. 48 ЦК України) чи про перехід у власність держави, Автономної Республіки Крим чи територіальної громади і його подальшу реалізацію (ч. 4 ст. 48 ЦК України). Тобто, правовий режим майна фізичної особи, визнаної безвісно відсутньою і майна особи, визнаної померлою, кардинально відрізняється.

Тому, враховуючи суттєві відмінності між досліджуваними здобувачем субінститутами, на наш погляд, більш вдалим і доречним було б об'єднання в один предмет дослідження питання щодо визнання фізичної особи безвісно відсутньою з питанням щодо правового статусу особи, зниклої безвісти. Це дало б змогу глибше дослідити правовий статус останніх, встановлений Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти», що, безумовно, є актуальним в умовах анексії території Автономної Республіки Крим (території України) та проведення АТО (ООС) в ОРДЛО.

2. Не зовсім коректною видається назва дисертації, в якій слова «в Україні» доцільно було б замінити словами «за цивільним законодавством України», оскільки з нинішньої назви вбачається, що в роботі йде мова про особу, яка або безвісно відсутня в Україні, або померла в Україні. Але ж громадяни України все більше і частіше з різних причин бувають і перебувають за її межами, і випадки, коли про них немає відомостей не таке вже поодиноким явище.

3. Зважаючи на тісний зв'язок досліджених в роботі норм цивільного законодавства з нормами цивільного процесуального законодавства (останні визначають процедуру визнання фізичної особи безвісно відсутньою або померлою), очевидно, було б доцільно дослідити в роботі окремі проблемні **процесуальні аспекти** реалізації положень матеріального права. У будь-якому разі цей зв'язок тісніший, ніж зв'язок між положеннями Цивільного кодексу і правовим регулюванням встановлення фактів безвісної відсутності фізичних осіб підрозділами Національної поліції України (ми враховуємо при цьому належність здобувача до останньої і інші чинники, включаючи розпливчатий шифр спеціальності – 081 Право. – Т.Б.), питання про яке (підрозділ 2.3. дисертації) здобувач, на наш погляд, безпідставно включив до розділу дисертації, що має назву **«Цивільно-правова характеристика визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою»** (виділено нами. – Т.Б.).

До того ж у підрозділі 2.3. роботи здобувач пише не про безвісно відсутніх осіб, а про осіб, зниклих безвісти, а це, як нам видається, різні особи.

4. Цілком справедливо розмежовуючи поняття і підстави визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення фізичної особи померлою (підрозділи 2.1 і 2.2 дисертації), автору роботи доцільно було б аналогічним чином підійти і до висвітлення питань щодо цивільно-правових наслідків визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення фізичної особи

померлою, а також наслідків з'явлення (появи) зазначених осіб, розглянувши їх в окремих підрозділах.

5. На с. 152 дисертації автор звертає увагу на питання щодо поновлення шлюбу у разі появи особи, яка була оголошена померлою або визнана безвісно відсутньою, посилаючись при цьому на ст. 118 СК України, згідно з якою якщо особа, яка була оголошена померлою, з'явилася, і відповідне рішення суду скасовано та актовий запис про смерть анульовано, її шлюб з іншою особою поновлюється за умови, що ніхто з них не перебуває у повторному шлюбі. Але при цьому автор обійшов увагою питання про те, як бути у випадку, коли інший з подружжя перебуває у повторному шлюбі? Не менш важливою є також відповідь на це питання у разі скасування рішення суду про визнання особи безвісно відсутньою.

6. Окремі підрозділи роботи містять матеріал, який не має безпосереднього відношення до досліджуваної теми і навряд чи сприяє вирішенню поставлених автором завдань дослідження і досягненню його мети, хоч і свідчить про обізнаність здобувача з результатами наукових досліджень представників науки цивільного права як радянського періоду, так і в сучасній Україні (наприклад, с.с. 34-36, 39-52).

Втім, висловлені зауваження не торкаються концептуальних положень дисертаційного дослідження Кличкова А.О., в більшості стосуються дискусійних проблем, і загалом не впливають на позитивну наукову і практичну оцінку роботи.

Аналіз тексту дисертації свідчить про **відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності**. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей, дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, використані методи досліджень і джерела інформації.

Зокрема, в опонованій праці не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації.

Загальний висновок та оцінка дисертації

Враховуючи вищевикладене, вважаю, що дисертаційна робота Кличкова Андрія Олексійовича на тему: *«Підстави і цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні»* відповідає галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167. Вона є завершеною самостійною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати з виконання наукового завдання, що полягало у дослідженні підстав і цивільно-правових наслідків визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення фізичної особи померлою, а її автор Кличков Андрій Олексійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

**Професор кафедри цивільного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України**

23 листопада 2020 р.

Т. В. Боднар